

İncəsənətdə ənənə və müasirlik anlayışı

Azərbaycanın xalq rəssamı, heykəltəraş Fazil Nəcəfovun yaradıcılığı kontekstində

Azərbaycanın xalq rəssamı, heykəltəraş Fazil Nəcəfovun yaradıcılığının təhlili göstərir ki, rəssam keçirdiyi ömür yolunun bütün mərhələlərində ənənə və müasirlik anlayışlarına bilavasitə bağlılığı olan sənətkarlardandır. Onun haqqında yazanların böyük əksəriyyəti haqlı olaraq, heykəltəraşın yaradıcılığında məhz bu problemə toxunmuş, ondan yan keçə bilməmişlər. Ona görə də bu anlayışlara məhz bu kontekstdə ətraflı şəkildə baxırıq.

"Ənənə və müasirlik" probleminə iki aspektdən baxıla bilər: ənənənin həyatı müasir reallıqda ənənənin davamıdır, müəyyən anlayışların və plastik formulların sabitliyi, qədim dövrlərdə yaranan və məlum lokusun və məlum etnosun eyniləşdirilməsini özünəməxsus tərzdə ifadə edən, eləcə də "ənənə-müasirlik" antimoniyası səviyyəsində şərti desək "ənənəvi" və "sivilizasiyalı" cəmiyyətlərin qarşıdurmasıdır.

Hər iki aspekt uzun illər tədqiqatçıların diqqətini cəlb etmişdir. Onlara görə bu anlayışlar ayrı-ayrılıqda müstəqil problemlər kimi nəinki təyin olunmamışdır, hətta sözügedən aspektlərə bu şəkildə yanaşılması vacibdir.

"Ənənə" sözündən geniş şəkildə istifadə olunur. Bir qayda olaraq bu anlayış adı altında bu və ya digər şəkildə cəmiyyətin keçmişini ilə bağlı olanlar başa düşülür və onun vasitəsi ilə faktlar, eləcə də digər izaha sığmayan qanunauyğunluqlar ifadə olunur. Sözügedən anlayışın şərhini üçün bəzi mənbələrə müraciət edək. "Ənənə" termininin kökü latınca olub "tradito" - ötürmə, rəvayət mənasını verir. Tradito - 1) ötürmə, 2) vermə, 3) dərs vermə, təhsil, 4) rəvayət, əfsanə, çoxdan qoyulmuş mülahizə və ya vərdiş (4). Xarici sözlər lüğəti adlı digər lüğət-məlumat nəşrində bu anlayışla bağlı bir qədər fərqli şərhlər verilir. "Ənənə" - 1) tarixən formalaşan və nəsilərdən-nəsilərə ötürülən adətlər, nizam-inti-

zam, davranış qaydaları; 2) məişətdə və davranışda qaydanı təyin edən adət; 3) nəsil-dən-nəsilə ötürülən rəvayət, şifahi nəql etmə (16).

"Ənənə" termininə məişət anlamında yanaşmadan fərqli olaraq, elmi kontekstdə bu təyinat nəsil-dən-nəsilə ötürülən və uzun müddət müəyyən cəmiyyətlərdə, siniflərdə, eləcə də sosial qruplarda qorunub saxlanılan sosial və mədəni irsin elementlərinin məcmusunun ifadəsidir. Ənənə qismində müəyyən ictimai qurumlar, davranış qaydaları, dəyərlər, ideyalar, adətlər, ayinlər və s. çıxış edə bilər.

Ənənənin incəsənət sahəsinə tətbiqini isə bir çox müəlliflər birnəməli şəkildə bədii inkişafın vacib faktoru kimi qiymətləndirir.

Ənənənin bədii yaradıcılıq kontekstində təyinatı bir çox hallarda yuxarıda nümunə gətirdiyimiz ənənəni fəlsəfi və sosial kateqoriyalarda təqdim edən məqamlarla kəşifir. Belə ki, A.A. Kamenski ənənəni "bədii təcrübənin ötürülməsi və inkişafı, seçim prosesi, mənimləmə" kimi müəyyənləşdirir (7, s.222). Müəllif eyni zamanda bu anlayışı ayrılıqda ifadə vasitələrinin sistemi əsasında götürülən təsviri sənət formalarına da tətbiq edir. Mahiyyət etibarilə "bədii ənənənin əsas daxili məziyyətini konkret obrazlı realizə və inkişaf prosesində götürülmüş obrazlı-fəlsəfi, mədəni, estetik konsepsiyalar təşkil edir" (7, s.222).

Beləliklə də, istənilən halda ənənəni nəsil-dən-nəsilə ötürülən mədəni dəyərlər kimi qiymətləndirmək lazımdır. Ənənə sözsüz ki, bu və ya digər cəmiyyətin mədəni həyatının əsasını təşkil edir. Buna müvafiq olaraq "ənənədə nə əsaslandırılıbsa bunu ənənəvi adlandıırırlar" (10).

Q. Lebon bu termini xalqın və toplumun psixologiyasının tarixi prosesinin subyektivi kimi şərtləndirən vacib faktorlardan biri kimi dəyərləndirir. Müəllif bununla bağlı fikirlərini belə bildirir: "Xalq keçmişin yaratdığı orqanizmdir və o, hər bir orqanizm kimi yalnız uzun müddətli irsi toplanmaların vasitəsi ilə dəyişə bilər. İnsanlar əsasən toplumda olarkən ənənələrlə xüsusən rahat idarə olunurlar, nəzərə alınmalıdır ki, yalnız zahiri formaları asanlıqla dəyişir. Ənənə isə milli ruh, nə də sivilizasiya ola bilər" (11, s.156).

Bədii təfəkkür qismində incəsənət sahəsində ənənənin qarşılıqlı təsir problemi və bütünlükdə novatorluq hər zaman filosoflar, rəssamlar və sənətşünaslar arasında qorunan maraq dairəsinə aiddir. Dəyişməz fenomen kimi artıq formalaşmış, qəbul olunmuş və təsdiq olunmuş ənənəvi dəyərlər

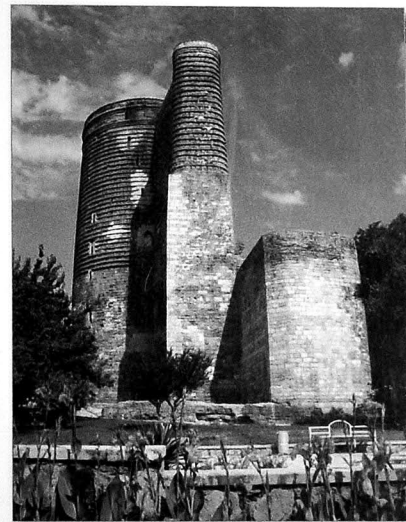
statik deyillər. Bu hər zaman yenilənmək prosesində olan mədəni irsdir. Nəticədə isə hər bir tarixi dövrdə sosiomədəni strukturun vertikal kəşiyində ənənəvi və müasir dəyər növlərinin eyni vaxtda mövcudluğunu müşahidə etmək olar. Bu isə təbii və qanunauyğun haldır. Ənənə və novatorluq inkişaf və mədəniyyətin iki əlaqəli tərəfləridir.

Q. Qadamer tərəfindən ənənənin bədii təfəkkürdə iki vacib cəhəti kimi antinomiyaya (yaxud-dixotomiya) məhz bu aspektdən baxılır. Bu, bir tərəfdən bədii təcrübənin qorunması cəhətidir, digər tərəfdən ənənəvi təcrübənin bədii interpretasiyası zərurətidir. Bu iki cəhət sosial ənənə üçün də xarakterikdir. Başqa cür desək, onlar, məhz bədii təfəkkür sahəsi üçün spesifik deyil (2, s.319).

Ənənə sosial həyatda, eləcə də bədii təfəkkürdə arxaik keçmiş hesab olunmur. O, müasir bədii təfəkkürün strukturunu formalaşdırır. Ənənənin mahiyyəti keçmişin təcrübəsinin müasir dövrdə və bədii təfəkkürdə istifadə olunmasıdır.

Beləliklə də, ənənə bu və ya digər ictimai həyat sahəsində sosial proseslərin funksionallaşmasını təyin edən mürəkkəb, çoxhadli hadisədir.

Yeji Şatski ədəbiyyatda mövcud olan ənənə nəzəriyyəsini yaratmaq cəhdini qismən təhlil edərək "ənənə" terminindən uzaqlaşmaqla mövcud

Məhz buna görə də həmin dövr heykəl və rəsm əsərlərində köhnə ustaların sənəti ilə bağlı bir çox istinad və reminissensiyalara rast gəlmək olar.

Beləliklə də postmodernizm bədii düşüncədə ənənə problemi öz baxışını formalaşdırır. Sənət əsərinin yaranması və dərkəi ənənə prizmasından keçərkəşir.

Məhz sənaye cəmiyyətindən məlumat cəmiyyətinə sürətli keçid şəraitində tarixin poetik metaforası kimi folklorun yeni dərkəi gözlənilmədən vacib dərəcədə tələb olunan həddinə çatdı. Bununla bağlı bir çox səbəb ola bilərdi. Bu həm meqapolis sakininin fərdilik və pragmatizm şərtləri altında artan kollektiv dünyanı dərkəi, həm də gələcəyə cəhdin əksi, həm estetik söyləmələrdə milli, regional, yaxud yerli invariantın aşkarlanması üçün də cəhddir. Keçmişdən götürülmüş janrlar sistemində aid olan tarixi paralellər və analogiyalar, allüziyalar müasir insanın dünyanı dərkəinin açılmasına kömək edir.

Əgər istisna olaraq yalnız Qərb mədəniyyətinin əsl avanqard, modernist hesab olunduğu ilə razılaşsaq, təkyönlü baxışla kökündən fərqlənən XX əsrin ikinci yarısı Qərb mədəniyyəti tarixində mədəni-tarixi prosesin şərhinə son on ildə post-kolonial diskurs təhlili yönündən baxılmağa başladı.

Müasir Qərb incəsənətində yeni və kənarada qalmağa layiq olmayan ənənələr obyektiv analiz və yeni nəzəri əsas tələb edir. Bu rəssamlardan bir çoxları yenidən bizim dövrimizdə açara çevrilən tam oxşar mövzulara müraciət edirlər; onlardan bəziləri ümumi axınların artaxışlarında, Qərb tarix və incəsənətinin dialoqunda, digərləri isə yerli topolumun marağı ətrafında cəmlənirlər" (18).

Göründüyü kimi, ənənənin təyinatı, bu fenomenin özlüyündə dərkəi kimi "bütünlükdə götürülən mövcud millətə incəsənət tarixinin" ictimailəşmiş təyinatından başlayaraq "təcrübənin vacib, aktual hissəsi kimi yalnız burada və indi" daxil olmaqla müxtəlif müəlliflər tərəfindən birmənalı şərh olunmur (1, s.121).

Tarixi və mədəni fenomen kimi ənənənin qapalı xarakteri, onun məkan və zaman çərçivəsində inkişaf edə bilməsi, yaxud da "milli həyatın özünün də, xalqın milli xarakterinin də uyğun şəkildə ardıcıl olaraq dəyişməsi..." onun vacib təyinatlarından biridir (5, s.87).

Ənənə kateqoriyasının buradakı təqdimatı onun işıqlandırılmasının mümkün tərəflərini, eləcə də XX əsrin son on illiyində bu problemə mü-

raciət edən müəlliflərin çevrəsini özlüyündə o qədər də tam ifadə etmir. Mövcud araşdırmanın kontekstində bu mövzuya baxışla bağlı prinsiplial mənə kəsb edən açar, substantiv mövqeni, xüsusən də Azərbaycan rəssamı Fəzail Nəcəfov və ənənə əlaqələrini, eləcə də onun müasirliklə bağlılığına təyin etmək vacib idi.

Fəzail Nəcəfovun öz yaradıcılığının yetkinlik dövrünə təsadüf edən 1970-ci illərdə sovet təqədidinin müddəasına görə "beynəlxalq bədi kontaktlarının inkişaf dərəcəsinə görə incəsənət formalarının milli özünəməxsusluğun əsas daşıyıcısı bu və ya digər elementlərin (kompozisiya, kolorit, harmoniya, ritm və s.) təkrarsızlığı olur, onların əsas cəhəti isə struktur əlaqələridir..." (8, s.103).

Sonuncu artıq 1960-cı illərdə ictimaiyyətçilər tərəfindən (eləcə də psixoloqlar) təsdiq olunan milliliyin spesifikasının təyinatında prinsiplial meqamlardan biri hesab olunurdu: "Struktur millətin xarakterik cəhətləri üçün unikaldir. Lakin struktura daxil olan bütün elementlər ümumi hesab olunur" (9, s.147).

Beləliklə də, müxtəlif araşdırmaçıların formullaşdırılmasında bədii yaradıcılıqda millilik anlayışının ümumi görünüşü belədir: "Bu bütün bəşəriyyət üçün ümumi, elementlərin təməl dəyərlərinin xüsusi, unikal konfigurasiyasıdır: "...bütün xalqlar üçün ümumi dəyərlər müxtəlif nisbətlərdə yerləşdirilir. Bu bütün xalqlar üçün ümumi elementlərin xüsusi strukturudur və "dünyanın milli model" anlamında milli surət kəsb edir" (3, s.77).

Beləliklə də, ənənə özlüyündə zaman və substantiv əlaqələrin bütöv kompleksini ehtiva edir. Bədii təfəkkürdə o, yalnız irsin obyektivi deyil, eyni zamanda irsin ötürücülük (varislik) prosesini, eləcə də müxtəlif nəsil insanların irsinə münasibəti təyin edir. Bədii təfəkkürün formalaşmasında başlaça rollardan birini oynamaqla ənənə bir tərəfdən mürəkkəb bədii təcrübənin qorunmasına yönəldilib, digər tərəfdən müasir təfəkkürün ayrılmaz hissəsinə çevrilərək bədii şərhə kömək edir.

Bədii təfəkkürdə yeniliyin meydana gəlməsi yalnız sosiomədəni şərtlərə deyil, eyni zamanda rəssamın fərdiliyinə əsaslanır. Sosiomədəni şərait, eləcə də mövcud bədii təcrübə fərdi qavrama prizmasından dəyişir və bunun nəticəsi kimi gələcəkdə incəsənət əsərlərində əks olunur.

Beləliklə də, ənənə və müasirlik (novatorluq) bədii təfəkkürün vahidliyini təmin edərək və onun inkişaf şərtlərindən çıxış edərək dialektik vahidlik

təşkil edir. Nəsilərin əlaqələrini gerçəkləşdirən halqa dəyişməliliyinə baxmayaraq, hər zaman aktual olan ənənə ümumi olduğu kimi, həm də mövcud etnomədəni cəmiyyətdə özünün əbədiyyə, sarsılmaz haqiqətə zəruri aidiyyətini aşkarlayır. Ənənə ilə əlaqəyə girən rəssamı bununla da dəyərlərlə təmas quraraq öz əsərlərinə fəlsəfi mənə qazandırır.

Konseptual sənət mövzusu ilə yanaşı, təsviri sənətin ənənəvi növləri də daxil olmaqla müasir mədəniyyət kontekstində incəsənətə daxil olan təsviri sənət, heykəltəraşlıq, qrafika bu və ya digər lokusa aid olan və qəti surətdə gizli latent həddə istənilən incəsənət əsərində obyektiv şəkildə iştirak edən daxili yaddaşın, genetik mədəni yaddaşın, dünyanı dərk xüsusiyyətlərinin mövcudluğu ideyası gündən-günə daha aktual təqdim olunur.

Ədəbiyyat

1. Б.Бернштейн. Традиция и канон. Два парадокса. "Советское искусствознание". Москва - 1983. Вып. 2.
2. Г.Гадемер. Актуальность прекрасного. Москва. "Искусство" - 1991.
3. Г.Гадемер. О национальных картинах мира. Народы Азии и Африки - 1967. №1.
4. И.Дворецкий. Латинско-русский словарь. Москва - 1986.
5. Е.Зингер. Социалистический интернационализм и проблема национальной формы в современном искусстве. Москва. "Искусство" - 1962.
6. А.Каменский. Древо традиции. Декоративное искусство СССР - 1980. №2.
7. А.Каменский. О смысле художественной традиции. "Советское искусствознание". Москва - 1983, Вып. 1.
8. И.Карасик. Некоторые тенденции советской художественной критики второй половины 1960-х-1970-х годов. Москва - 1983.
9. И.Кон. К проблеме национального характера. История и психология. Москва. "Наука" - 1971.
10. Краткая философская энциклопедия. Москва - 1994.
11. Г.Лебон. Психология народов и масс. Москва. "Академический проект" - 2011.
12. Ж.Липовецки. Эра пустоты. Очерки о современном индивидуализме. Санкт-Петербург. Владимир Даль - 2001.
13. Н.Маньковская. Эстетика постмодернизма. Санкт-Петербург. "Алетейя" - 2000.
14. А.Морозов. Преемственность в развитии современного советского искусства. К постановке проблемы. Советское искусствознание. Москва. "Советский художник" - 1985.
15. М.Некрасова. О целостности и критериях ценностей. Творчество - 1977, №10.
16. Словарь иностранных слов. Москва - 1982.
17. В.Шадцкий. Утопия и традиция. Москва. "Прогресс" - 1990.
17. <http://www.columbia.edu/cu/arhistory/courses/MultipleModernities/>

Резюме

Изучая творчество Фазиля Налджафова, необходимо оценивать его творческий потенциал с точки зрения слияния традиционных связей с современным языком живописи. Одним словом, имеется в виду не только слияние всех этих элементов, но и создание своего индивидуального языка и развития единой творческой системы.

Summary

Studying Fazil Najafova creativity, it is important his creative potential in terms of merging traditional ties with the modern language of painting. In short, it is not only the fusion of all these elements, but also the creation of his own individual language and the development of a unified creative system.

M. F. Najafov adına
Azərbaycan Milli
Mədəniyyət Mərkəzi